

Az İnkışaf Etmiş Memleketlerin İktisadî Gelişme Şartları

Dr. Ahmet K. Kulaçbay

I

Az inkışaf etmiş memleketlerin iktisadî gelişmeleri meselesi son yıllar zarfında üzerinde bilhassa durulan mevzulardan biri olmuştur. Gerek millî ekonomiler ve gerek beynelmîlî iktisadî muvazene bakımından arzettiği ehemmiyet göz önünde bulundurulursa bu alâkayı yerinde olarak celbetmiş bulunan geri ülkelerin iktisadî inkışafı meselesini toplu olarak ele almanın lüzumu kendiliğinden tebarüz eder.

İktisaden az inkışaf etmiş ülkelerin gelişmeleri dâvasında bazı iktisatçıların aşırı nikbinliğe sahip bulunmalarına mukabil, diğerleri koyu bir bedbinliğe saplanıp kalmışlardır [1]. Bunlardan birinciler, geri ülkelerin oldukça bâkir birer saha olmaları dolayısıyla hummalı yatırımlara sahne olabileceğini ve binnetice 19 uncu asırda garp ülkelerinde bilhassa Birleşik Amerikadaki süratle gelişmenin bir benzerinin tekrarını ummuşlar; sonuncular ise bu memleketlerin iktisaden kalkınmalarında karşılaşılabilecek pek çok mani ve güçlüklerin bulunduğunu ileri sürerek iktisaden inkışaf etmiş bulunan ülkelere nisbetle mevcut hendikapın asla telâfi edilemeyecek kronik gelir noksanı ve hayat seviyesi düşüklüğünün devam edeceğini iddia etmişlerdir. Kanaatimizce bu görüşler ifratla tefriti temsil etmekte ve geri ülkelerin iktisadî inkışaf şartları bu iki ekstrem kanaatin ortasında yer almaktadır.

[1] *D. Hamburg* (Business Cycles 1951 New York) adlı eserinde geri ülkelerde aşırı bir yatırım faaliyetinin 19 uncu asırdaki garp memleketlerindeki yatırım boomına (investment boom) müşabih bir süratle gelişeceğini iddia etmekte; *S. H. Frankel* ise *Quarterly Journal of Economics* mecmuasının (november 1952) sayısında nesrettiği bu yazıda geri memleketlerin iktisadî inkışafı mevzuunda bedbin görünmektedir.

II

Bir ülkenin iktisaden gelişmesi, istihsal kapasitesinin büyümesine ve bunun neticesi olarak milli istihsal ve gelir seviyesinin yükselmesine bağlıdır. İstihsal kapasitesi ise bilindiği gibi istihsal âmillerinin miktar ve terkibine, istihsale birlikte katılmaları sırasında aralarındaki nisbete, teknik seviyeye, istihsal metotlarına ve diğer âmillere, binnetice bunlara tesir eden fizik, psikolojik ve sosyal faktörlere bağlı bulunur. Bir ülkenin tabiat şartlarının (coğrafi, jeolojik ve iklim şartlarının) esas itibarıyla değiştirilemeyeceği kabul edilirse iktisadi gelişme bahsinde kapital ve emeği ve bunların müstahsiliyetine tesir eden âmilleri ele almak gerekir [2]. Bu sebeptendir ki geri ülkelerin iktisadi inkişafı bahsinde yukarıdaki hususlar üzerinde bilhassa durulacaktır.

Mevzuumuza, evvelâ bir soru ile girelim: İktisaden inkişaf etmemiş ülkelerin kalkınmaları için zarurî bulunan kapital teşekkülü hangi şartlara bağlıdır? Kapital teşekkülü modern kapitalist ekonomilerde iki safhadan tereküp eder. Evvelâ istihsalın tamamının istihlâk edilmeyerek, bunun, tasarrufu ve bu meblâğların müstahsil maksatlara tahsisi, yani yatırım. Bundan da anlaşılıyor ki, iktisadi inkişaf yarışında geri kalmış bulunan ülkelerde kapital teşekkülü evvel emirde bir tasarruf artışına muhtaç görünmektedir.

İktisaden az inkişaf etmiş ülkelerde tasarruf kifayetsiz bir durum arz etmektedir. Bunun sebeplerini gelir seviyesinin düşüklüğünde, gelirin inkisamına tesir eden şartlarda, müstehlik psikolojisinde ve diğer sosyal ve institutional âmillerde aramak icabeder.

Bilindiği gibi iktisaden geri kalmış bulunan ülkelerde gelir seviyesi düşüktür. Tasarruf ise gelirin bir fonksiyonu bulunduğundan, düşük gelir seviyelerinde tasarruf nisbeti cüz'î olmaktadır. Zira düşük gelir seviyelerinde gelirin büyük bir kısmı hattâ tamamı istihlâk edilmekte, gelir daha da düştüğü takdirde menfî tasarruf «*Dissaving*» müşahede olunmaktadır. Buna ilâveten, gelir inkisâmı geri ülkelerde büyük müsavatsızlıklar arz etmez. Tasarruf hacmini tayinde gelir seviyesinin yüksekliği gibi bu âmilin yanında onun kadar hattâ daha büyük bir rol oynayan bir faktör vardır ki, o da gelirin inkisâmıdır. Milli gelir seviyesi yüksek olan endüstriyel memleketlerde gelir inkisâmındaki eşitsizlik bârızdır. Bu ülkelerde tasarrufların büyük bir kısmı yüksek gelir tabakalarından gelmek-

[2] Müteşebbis dahi bir istihsal faktörü olarak geri ülkelerin iktisadi gelişmelerinde büyük bir ehemmiyete sahiptir. Bu faktörün iktisadi gelişmedeki rolüne geri ülkelerde kapital teşekkülü bahsinde temas olunacaktır.

tedir. Birleşik Amerikaya âit istatistiklerde gelir sâhiplerinin % 75 inin hiç tasarrufta bulunmadığı tesbit olunmuştur. Geri kalan gelir sâhipleri ise büyük meblâğlara varan tasarrufu sağlamaktadır. Geri ülkelerde ise büyük tasarruf meblâğlarını temin edecek yüksek gelir erbâbı mevcut değildir.

Bundan başka, iktisaden gelişmiş ülkelerde şirketler mârifetiyle yapılan tasarruflar büyük yekûnlara varmaktadır. Sermayeleri büyük miktarlara varan bu şirketlerin ofofinansman'a tahsis ettikleri meblâğlarla tesis ettikleri amortisman fonlarının bu ülkelerin tasarruflarının artışında büyük hissesi vardır. Geri ülkelerde ise bu kabilden büyük sermayeli işletmeler, şirketler mahdut sayıda bulduklarından camianın mecmu tasarrufu üzerinde bâriz bir rol oynyamamaktadırlar. *Institutional* âmillere gelince; garbın zengin ülkelerinde sür'atle yayılan sigorta şirketleri [3] ve adedi hergün biraz daha artan ve taammüm eden sigorta neveleri tasarruf hacminin artışında rol oynamaktadır. İktisaden gelişmiş bulunan ülkelerde bankalar sistemi, ufak tasarruf mevduatını kabul eden müesseseler ve posta idarelerinin mevduat kabulü tasarruf artışını kolaylaştıran âmiller arasında yer almıştır. Geri ülkelerde bu çeşit müesseseler yeni kurulup gelişmektedir. Halk bunlara henüz tam olarak alışmış ve itimad etmiş değildir. Örf ve âdetlerin geri ülkelerdeki tasarruf hacmi üzerindeki tesirleri ise garbın zengin ülkeleri derecesine varmamıştır. Geri ülkelerdeki yaşlılık hâli ve çocukların tahsili için provizyon teşkili saiki zaiftir. İstikbal endişesi henüz bütün vuzuhu ile tebellür etmemiştir. Müstehlik psikolojisine gelince, buralarda (geri ülkelerde) istihlâkin marjinal faydası büyük ve zaman tercihi [4] «Time Prefence» zayıftır.

[3] Hususî mahiyette olup çeşitli ihtimallerin sigortaları ile işgal eden şirketlerle, sosyal sigortaların tasarruf üzerindeki farklı tesirlerine burada işaret etmeyi zarurî gördük. Hususî mahiyette sigorta şirketlerinin tasarrufu arttırmasına mukabil, sosyal sigortaların istikbâle ait emniyeti arttırmakla tasarruf meylini zayıflettiği ve istihlâki arttırdığı iddia olunmaktadır.

[4] Geri ülkelerin kalkınmasında menfi tesirleri olan âmillerden biri de gerek müstehliklerin, gerek müteşebbislerin zaman tercihleridir. Bu iki grup ekonomî süjesinin kararlarında rol oynayan bu psikolojik faktör ayrı bir tetkik mevzuu olabilecek kadar ehemmiyeti haizdir. Burada şu kadarını belirtmekle iktifa edelim ki, geri ülkelerdeki müstehlik bugünkü istihlâkin faydasını, gelecek istihlâkin faydasından çok üstün tutmaktadır. Müteşebbislerin zaman tercihlerine gelince; bu mâhiyet itibariyle biraz farklı bulunmaktadır. Müteşebbislerin zaman tercihleri geri ülkelerin inkişafı için lüzumlu bulunan zaman buundundan küçüktür. Bu sebeple bu memleketlerde kapital teşekkülünü güçleştiren âmillerin sayısı artmıştır. Burada kısaca zikrettiğimiz müteşebbislerin zaman tercihi mevzuuna ileride, geri ülkelerde yatırımlar ve kapital teşekkülü bahsinde ayrıca temas olunacaktır.

Bu sebeple müstehlikler gelirlerinin daha küçük bir kısmını tasarruf etmekte, büyük bir kısmını ise istihlâke ayırmaktadırlar. Bu ülkelerde istihlâk meylinin büyük olmasının sebeplerinden biri de zengin ülkelerle geri ülkelerin gelir seviyeleri ve istihlâk standartları arasındaki büyük farklardır [5]. *Nurkse*'ye göre millî tasarruf hacminin tâyininde sadece millî gelir seviyesi değil, millî gelirler seviyeleri arasındaki nisbet büyük bir tesire sâhiptir. Zira diğer memleketlerdeki gelir artışı, ele alınan geri ülkenin gelir seviyesinden çok yüksek bulunmakta ise bu sonucuda istihlâk meylinin artmasına sebep olur. *Nurkse* bunu, *James Duesenberry* tarafından ortaya atılan, gösteriş maksatlı istihlâk «*Demonstration Effect*» mefhumu ile izah etmektedir. Zengin ülkelerin hayat standardını doğrudan doğruya veya bilvasıta tanımak imkânını bulan geri ülkelerin müstehlikleri daha fazla istihlâk hususunda bir teşvik hattâ bir ziyik karşısında bulunurlar. Beynelmilel temaslar neticesinde gelir seviyesi üstün olan memleketlerin hayat standardı diğer memleketlerin müstehlikleri için bir özentî mevzuu olmaktadır. Böylece memleketlerin hayat standartları yekdiğeri üzerinde tesir icra ederler. Daha üstün ve çeşitli mallarla ve hayat standardı ile temas neticesinde yeni yeni ihtiyaçlar doğduğundan tasarruf edilebilir gelirin seviyesi gittikçe yükselecektir. Esasen düşük gelirlere sâhip olan geri ülke müstehlikleri gittikçe azalan bir tasarruf payına sâhip bulunacaklardır. Bugün zengin ülkelerin, bilhassa Birleşik Amerikanın ulaşmış bulunduğu hayat standardı ve istihlâk seviyesi, yeryüzünde önderlik rolünü oynamakta ve diğer ülkelerin istihlâk meyilleri üzerinde tesir icra etmektedir. Zengin ülkelerin istihlâk standardını taklide meyil ekseriya ithâl mallarının iç piyasada bolca arzını icabettirdiğinden alım kudretinin bir kısmının dışarıya kaçmasına sebep olmakla içerideki gelirlerin daha küçük bir katsayı [6] nisbetinde artma-

[5] *Ragnar Nurkse: Growth in Underdeveloped Countries. (The American Economic Review, May 1952.*

[6] Bir memleket dahilinde satın alma gücünün (Spending) piyasada belirmesi gelirleri katsayı «multiplier» le çarpılan bir miktârca arttırmaktadır. Ancak kapalı bir sistemde — dış ticaretin ademi mevcudiyeti hâlinde — multiplier yukarıda işaret olunan tesirleri icrâ eder. Açık bir sistemde — millî ekonomilerin dış ticaret yolu ile birbirine bağlanmaları halinde — iç satın alma kuvveti ithalât dolayısıyla dışarı kayacağından dahilde multiplier zayıflar. Bir memlekette millî gelirin ne kadarının ithalâta tahsis olduğunu ithalât meyli «propensity to import» gelir artışının ne kadarının ithalâta tahsis olduğunu ise marjinal ithalât meyli «marjinal propensity to import» tayin etmektedirler. Asıl bu sonuncu meyildir ki multiplier'in kıymetini tayin etmektedir. Bu meyil ne kadar büyük ise orijinal millî gelir artışı o nisbette ithalât artışına sebep olur. Fakat buna mukabil aynı memleket ihracatı da bulunduğundan bu iç multiplier — Domestic Multiplier — e tesir edecektir. Buna ihracat katsayısı «Export Multiplier» denilmektedir. Bu dâhi millî geliri arttırmak suretiyle ithal meyline ve netice itibarıyla iç multiplier'e tesir eder.

sına sebep olur. Yabancı ülkelerin istihlâk standartlarını taklid dolayısıyla ithalât meylinin artması otonom karakterdedir. (Ragnar Nurkse : Domestic and International Equilibrium). Zira bir gelir artışı ile ilgili bulunmayıp iç talepte yerli mallardan ihraç mallarına doğru bir kaymadan mütevellit bulunmuştur. Bu takdirde — *Haberler*'in de işaret ettiği gibi — mevzu bahis geri memlekette iç mültiplier zayıflıyacaktır. Buna nazaran tasarrufun azlığı dolayısıyla yatırıma elverişli fonların kifayetsiz bulunduğu bu ülkelerde prodüktif-kapasite zayıf olduğu gibi istihlâkin mültiplier tesiri ile gelirleri arttırma fonksiyonu da kuvvetini kaybetmektedir.

Geri ülkelerle — inkişafa ulaşmamış endüstriyel ülkelerin beynelmile teması neticesinde, maateessüf, müttekâmil istihsal metodlarından ziyade istihlâk tarzı taklid edilmektedir. Bu sebeple iktisaden geri kalmış memleketlerde yüksek gelir seviyesine sâhip bulunan ülkelerin istihlâk standartlarına ulaşma özentisi bu birinci memleketlerde istihlâk — yatırım arasında kendi ekonomik bünyelerine uygun bulunan optimal nisbeti bozmaktadır. Bunun neticesinde bu ülkelerde yatırıma elverişli fonlar azalmaktadır. Ayrıca şu noktaya da temas etmek münasip olacaktır ki, dünya gelirinün üçte ikisi dünya nüfusunun beşte birinden azını üzerinde barındıran ülkelerde kazanılmaktadır. Böylece geri ülkelerde gelir inkişafının sür'at ve nisbeti ne olursa olsun, ileri ülkelerle geri kalanlar arasında gelir farkı devam edecek ve bu da inkişafı geciken ülkelerin istihlâk standardı üzerinde tesir icra edecektir. Bu iki gelir kategorisine dahil bulunan ülkeler arasında iktisadî ve kültürel temaslar, radyo, otomobil, sinema filmi, buz dolabı, v. s. gibi metan geri ülkelerde yayılmasına alışılmasına sebep olmaktadır. Bu meta çeşitleri en fakir ülkelerde dahi revaçta bulunan çeşitlere dahil olduğundan, bu, geri ülkeler için iktisadî inkişaf yarışında bir hendikap teşkil etmektedir. Geri ülkelerde kapital teçhizatı noksanı ve prodüktivite kifayetsizliği gizli işsizliğe «*Disguised Unemployment*» sebep olmaktadır. Bu ülkelerdeki gizli işsizlik bilhassa toprakta mevcuttur. Bu ülkelerde müşahede olunan gizli işsizliğin sebeplerini diğer âmillerin yanında bilhassa emek-kapital nisbetinde aramak gerekir.

Devamlı kapital terakümü, emek-kapital nisbetini ikinci leyhine değiştirmekle emeğin prodüktivitesini arttırmak ve gizli işsizliği önlemek imkânlarını hazırlar. Varlıklı cemiyetlerle temas halinde bulunan geri ülkelerde millî gelirin büyük bir kısmı lüks metan satın alınmasında harcaıldığı takdirde kapital teşekkülü için gerekli iç menbalar kurumaya yüz tutar. Geri ülkelerde bu yoldan teessüs eden aşırı istihlâk meyli memleket dahilinde enflasyonist bir temayül doğurur. Zira, istihlâkle

yatırım arasındaki optimal nisbeti aşan bir istihlâk artışı arz ve talep muvazenesini bozmakta ve zayıflayan arz fonksiyonu kuvvetli bir talep fonksiyonu ile karşılaşmaktadır. Bu hal dış ticaret muvazenesizliğine de sebep teşkil eder. *Nurkse*'ye göre beynelmilel ticaretteki muvazenesizlik sebeplerinden biri de ülkelerin prodüktivite ve gelire nisbetle aşırı bir istihlâk ve ithalât meyline sâhip bulunmalarıdır. Buna nazaran prodüktif kapasiteleri düşük olan fakir ülkelerdeki aşırı istihlâk ve ithalât meyli dış ticaret muvazenesini tehdit eden bir âmil olarak belirmektedir. Bu sebeple aşırı istihlâk ve ithalât meyline sâhip bulunan geri ülkelerde dış ticaret muvazenesinin sağlanması için lüks ve yarı lüks metan ithalinin men'i yoluyla tasarrufun artırılması ve bu yoldan yatırıma elverişli fonların teşekkülünün sağlanması tavsiye edilmektedir. Buna cevaben şunu söyleyebiliriz ki, ithal mallarının takyidi yolu ile gösteriş istihlâki azaltılamaz. Zira gösterişe müstenid istihlâk sadece ithal malları için değil, bütün bir istihlâk fonksiyonu için câridir.

Bugün iktisadî inkişafa kavuşmuş bulunan ülkelerin inkişaflarının 19 uncu asır boyunca devam eden gelişmeleri tetkik olunursa, o devirlerde istihlâk standartlarının bugünkü kadar yüksek olmadığı görülür. Gerçi bu, o devirde henüz bugünkü seviyesine ulaşmayan gelire de ilgili ise de asıl inkişaf prodüktif kapasite ve prodüktivite artışı ile istihlâkin beraberce hattâ birincinin ikinciden daha büyük bir sūra'le artması ile mümkün olmuştur.

Rusya [7] ve son yıllara kadar Japonya gibi ülkeler iktisadî gelişmelerini kısmî bir tecrit yolu ile sağlamaya çalışmışlardı. Bunların garpten tecridi istihlâk standartlarına inhisar etmiş ve buna mukabil teknik ve istihsal metodlarında garp taklit olunmuştu. *Horst Mandershausen* [8] «İktisadî inkişafı sağlamak üzere ileri endüstriyel ülkelerden tecerrüt, buralardaki gelişme seyrinin temposundan uzaklaşmaya sebep olur ki bu geri ülkelerin leyhinde oluyacaktır.» der. Esasen bu ülkeler sadece bir sahada, istihlâk sahasında tecerrüt etmeyi lüzumlu görmüşlerdir.

Yukarıdaki izahlardan istihraç olunabileceği gibi geri ülkelerde nüfus başına isabet eden kapital miktarı az olduğu gibi mecmu istihsalle mecmu istihlâk arasındaki fark cüz'îdir. Bu sebeple tasarruf ve binnetice kapital

[7] Rusya ve Japonya misali burada sadece garbın istihlâk modellerinden tecerrüdün tesirlerini belirtmek kasdiyle ele alınmışlardır. Bu iki memleketten bilhassa Rusya'nın endüstrileşmesi garp demokrasilerinininkinden büsbütün farklıdır.

Totaliter rejim dahilinde endüstriyel inkişaf en ağır endüstri başta olmak üzere gelişmekte, daha doğrusu geliştirilmektedir.

[8] *Horst Mandershausen: The American Review 1952, Discussion.*

teşekkülü nüfus artışı aşan bir prodüktif kapasitenin vücut bulmasını temin edememektedir.

Duesenberry ve *Nurkse*'nin bilhassa üzerinde durdukları gösterişe müstenid istihlâk meyli, gelirle - istihlâk arasında esasen cüz'î bulunan bir farkı daralttığı ve bu yoldan yatırıma elverişli fonları azalttığı kabul olunmakla beraber asıl üzerinde durulması gereken problem, bu ülkelerde gelir seviyesinin düşük bulunmasıdır. Bu ülkelerde kapital teşekkülü tasarruf artışına bu ise yatırım ve gelir artışına bağlı bulunmaktadır. Bu yoldan meydana gelen fâsit daire bu ülkelerde iktisadî kalkınmanın merkezî problemini teşkil eder.

Geri memleketlerin içinde buldukları fâsit daireyi gören *J. Adler* [9] bu durumdan kurtulmak için şu hal çarelerinin düşünülebileceğini belirtmektedir :

a — İç istihlâki kısım, b — Yabancı sermayenin ithalini temin etmek. (Yabancı sermayenin bilhassa hibe şeklinde olanın tercihi zarurîdir. Zira istikrazlar yolu ile temin edilen yabancı sermayenin gerektirdiği faiz ve amortisman tediyeleri büyük bir yük halini alabilir.)

Geri ülkelerin iktisadî gelişmeleri üzerinde tesiri bulunar kifayetsiz tasarruf meyli hakkında netice itibariyle şunları söyleyebiliriz : Geri ülkelerde istihlâk meyli kuvvetli ve bunun neticeleri olarak tasarruf zayıftır. Garbin yüksek hayat standardı ile temas olunması bu meyli biraz daha şiddetlendirmektedir. Zira kapalı bir sistemde dahi bu ülkelerde gelir, istihlâkle arasında cüz'î bir farkın teessüsüne müsait bir seviyede bulunmaktadır. Bu ülkelerin iktisadî gelişmelerinde asıl ele alınması gereken mesele gelir artışı sağlayan âmillerin bu arada mütalâa ve tetkikidir.

Bütün bunlar neticesinde şöyle bir sual sorulabilir.: Bu ülkeler neden geri kalmışlardır? Geri kalmalarının yegâne sebebi kuvvetli istihlâk meyline sahip bulunmaları mıdır? Yoksa bunda daha başka faktörlerin rolünü mü araştırmak icabedecektir ?

Biliyoruz ki, millî gelir, istihlâk masrafları ile yatırımlardan terekkep etmektedir. Uzun bir müddet nazara alındığı takdirde — diğer şartlar muayyen kabul olunmak kaydıyla — kapital teçhizatı millî gelir artışının âmilî olur. O halde bu ülkelerde yatırımların durumu nasıldır ? Yatırım sansları ne vaziyettedir? Bunları tetkik etmek zarurîdir.

[9] *John H. Adler: The Fiscal and Monetary Implementation of Development Programs. (The American Economic Review 1952, Vol VIII.)*

III

Daha evvelki kısımlarda etraflıca tetkik olunduğu gibi düşük gelir seviyelerinde gelirin büyük bir kısmı istihlâke ayrılmaktadır. Geri ülkelerde gelir seviyesi düşük bulunduğundan bunun büyükçe bir kısmı istihlâk olunur. Bu sebeptendir ki, bu ülkelerde ana dâva gelirin arttırılmasıdır. Gerçi aşırı istihlâk meylinin azaltılması gayretleri dahi aynı nihai gayeye müteveccihiti. Fakat burada geri ülkelerin yatırım şansları nazara alınmamakta, hattâ bazı iktisatçılarca pek müsait kabul edilmekte idi. Halbuki yakından tetkik edildiği takdirde geri ülkelerde yatırım şanslarının umumiyetle zannedildiği kadar kuvvetli olmadığı görülür. Bu sebeptendir ki, bu ülkelerde yatırım şanslarının durumunu tetkik icabeder.

Geride ülkelerde yatırım şansları :

Uzun müddetler nazara alındığı takdirde bir memlekette yatırım şansları :

- 1 — Ülkenin sahip bulunduğu toprakların zenginliği, coğrafi mevkii, tabii şartlar gibi fiziki faktörlere,
- 2 — İstihsal faktörlerinin müsmiriyetine,
- 3 — Teknik seviyeye,
- 4 — Teşebbüsleri kontrol eden kimselerin, yani müteşebbislerin ehliyetine,
- 5 — Bankalar sistemine,
- 6 — Gelir inkisamı gibi sosyal faktörlere,
- 7 — Vergi sistemine ve devlet masraflarına,
- 8 — Tasarrufu elinde toplayan ve bunu alacaklara tevzi eden müesseselerin, durumuna bağlıdır.

H. *Evansin*'in [10] bu tasnifi yatırıma tesir eden âmilleri tam olarak ihtiva etmemekle beraber yatırım şanslarının faktörleri etrafında toplu bir bilgi verebilmektedir.

Yukarıda zikrolunan âmillerden birincisi olan «tabii servetler» coğrafi mevkii gibi fizik şartları daha ileride tetkik etmek üzere ikinci âmili ele alalım. Burada istihsal faktörlerinin müsmiriyetinden bahsedilmektedir. Bilindiği gibi herhangi bir istihsal faktörünün müsmiriyeti bir taraftan istihsal âmillerinin kombine edilme tarzlarına diğer taraftan teknik

[10] *Herberton Evansin*: Determinants of Investment Decisions: (The American Economic Review, March, 1942).

seviyeye bağlıdır. İstihisalle beraberce katılan istihsal faktörleri arasındaki nisbetin her faktörün prodüktivitesi üzerindeki tesirleri ve bunlar arasındaki optimal nisbet meseleleri ve nihayet teknik seviyenin, emeğin vasıflılık derecesinin sisteme ithali ile neticelere ulaşılması klâsik iktisatçılar ve bilhassa neoklâsik *A. Marshall* [11] tarafından pek güzel başarılmıştı. Burada aynı mesele etrafında ayrıca tafsilâta girmek imkânına sahip bulunamadığımızdan, yalnız mevzuumuzla ilgili olan yatırımlar ve kapital teşekkülü meseleleri üzerinde duracağız.

Bu maksatla kapitalin prodüktivitesine tesir eden âmilleri tâyin gerekmektedir. *Keynes* [12] kapitalin marjinal prodüktivitesinin, kapital unsurlarının cari arz fiyatı ile bundan gelecekte umulan randımana göre taayyün ettiğini kabul eder. Mevcut kapital stoklarına ilâveten bir yatırım artışı mevcut bulunduğu ve bu artış devam ettiği takdirde marjinal müsmiriyet düşecektir. Zira, bu durumda bir taraftan kapitalin arz fiyatı artacak diğer taraftan umulan müstakbel randıman azalacaktır. Böylece bir memlekette kapital teşhizatının miktarı büyük ve bunlardaki artış haddi yüksek olduğu nisbette kapitalin prodüktivitesi düşük olmaktadır. Buna nazaran, iktisaden inkişaf etmemiş ülkelerde kapital teşhizatının mevcudu az ve artış nisbeti küçük olduğundan marjinal müsmiriyeti büyüktür. Fakat diğer taraftan kapital unsurlarının arz fiyatı ve bu unsurlardan umulan randıman haddi bu ülkelerde pek müsait değildir. Zira bu ülkelerde kapital unsurlarının arz fiyatı, bu mallar dahilden temin edilemediği cihetle, dış piyasa fiyatlarına bağlıdır. Bu ise mevzuubahis ülkede prodüktivite nisbetine, paranın alım kudreti ve dış ticaret muvazenesine ve diğer faktörlere tâbi bulunmaktadır. Bu âmillerin tesiri ile geri ülkelerin kapital unsurlarında düşük bir arz fiyatı temin şansları zayıftır. Kapital unsurlarından umulan randıman ise, bu ülkelerde iç pazarların inkişafına ve *Nurkse*'nin işaret ettiği gibi çeşitli endüstriler arasında ölçülü ve ahenkli bir muvazenenin teessüsüne bağlıdır. Çeşitli istihsal branşları arasında muvazeneli inkişaf iç talebin kuvvetine bağlı bulunmakta, iç talep ise — yüksek istihlâk meyline rağmen — gelir seviyesinin bir fonksiyonu olduğundan zayıf görünmektedir. Bu iddiası ile *Nurkse* beynelmîlel ihtisaslaşmanın ekonomik faydalarından ziyade ülkelerin münferiden ve dünya ticaretinden tecerrüt ederek kalkınmaları imkânlarını ele alır. O'na göre mahalli ekonomide muhtelif istihsal branşları arasında muvazeneli bir inkişaf teessüs etmelidir ki bundan doğan satınalma gücü istihsal kapasitesi artışından tahassül eden mamûlleri

[11] *Alfred Marshall: Principles of Economics.*

[12] *J. M. Keynes: The General Theory of Employment Interest and Money.*

satın alabilsin. *Nurkse* iç pazarların inkişafını zarurî gören tezinde haklıdır. Zira bu ülkelerde çoğalan endüstri mamûlleri beynelmîle pazarlarla rekabet imkânına sahip değildir. Bugün geri ülkelerin dış ticaretle ilgili yatırımları bilhassa sınaî ham maddelerle istihraç endüstrileri — petrol, madenler, kömür — sahasında yapılmaktadır. Bu yoldan dış piyasalardaki talep temevvüçlerine bağlı bulunan geri ülkeler sahip buldukları tabii servetler ve iklim şartları itibariyle dış ticarettten faydalanabileceklerdir. Bu bakımdan geri ülkelerde içpazarda muvazeneli bir gelişme talep seviyesinin yükselmesine ve kapitalin umulan randımanın artmasına sebep olur. Geri ülkelerde istihraç endüstrilerinde, bilhassa ziraî istihsal sahasındaki teknik inkişaf nüfusun büyük bir kısmının ziraatle uğraşmasına ve bu yoldan ziraî prodüktivitenin artmasına sebep olmaktadır. Fakat sadece ziraatın inkişafı kifayet etmez; bunun yanında diğer endüstrilerin de muvazeneli bir şekilde inkişaf etmeleri lüzumludur. Geçmişte Birleşik Amerika, Kanada ve Avustralya böyle tekâmül etmişlerdi.

Gerî ülkelerde kapitalin prodüktivitesinin düşük bulunmasının âmillerinden biri de «Sosyal Sabit Sermaye»nin kıtlığıdır. *Adler*'e [13] göre geri ülkelerin inkişafı için bu çeşit sermayenin teşekkülü zarurîdir. Yollar, kuvvet santralları, su tesisleri, teknik öğretim, teknik talim ve terbiye kifayetsiz bir durumda bulunmaktadır. Sosyal sabit sermaye bu ülkelerde kifayetsiz bir durumda bulunduğu gibi dış ekonomi «External Economy» zayıftır. Bu babda *Adler*'in bir misalini burada tekrarlayabiliriz : İktisaden inkişaf etmiş ve dış ekonomisi gelişmiş bir ülkede traktör alan bir kimse kolay, ucuz ve zahmetsizce yakıt temin edebilecek, kolay ve ucuz olarak yedek parça bulabilecek, makinenin bozulması halinde tamirat, mütehassıs eller tarafından yapılabilecektir. Yine gelişmiş bir endüstri merkezini ele alalım, burada nakil imkânları ham ve yarı mamul temini şartları, talî mahsullerden faydalanma, ithalât, ihracak tesisleri müsait bir durum arz etmektedir. Buna ilâveten idare ve kontrol mekanizmasında kökleşmiş tecrübe dış ekonomiye «External Economy» dahil bulunmaktadır. Bilâhare geri ülkelerde müteşebbislerin ehliyeti ile ilgili bahiste tekrar üzerinde durulacaksa da idare ve kontrol mekanizmasında gelişmenin ehemmiyetini belirtmek gerekir. İktisaden gelişmiş ülkelerde uzun yılların mahsulü olan ve bir hayli pahalıya malolan bu tecrübe, istihsalin rasyonelasyonu ve bînetice randımanı üzerinde müessir olmaktadır. Bu tecrübe adeta ileri endüstri ülkelerinin atmosferine sinmiştir, oraya o mekâna hastır. Bu cihet dahi geri ülkeler için bir hendikap teşkil eder.

[13] *John H. Adler: The Fiscal and Monetary Implementation of Development Program. (The American Economic Review, 1952, Vol: XIII.)*

Yukarıda işaret olunan sebeplerle geri ülkelerde kapitalin marjinal prodüktivitesinin pek yüksek olmadığı görülür. Ancak bunlar daha ziyade objektif karaktere sahip âmillerdir; buna istikbale ait tahminler gibi kısmen sübjektif karakterde bulunan âmilleri ilâve ve bu sebeple geri ülkelerde müteşebbislerin durumundan bahsetmek lüzumludur. Geri ülkelerde müteşebbisler ehliyetleri, bilgi ve tecrübeleri itibariyle garp ülkelerinin seviyesinden uzakta bulunmaktadırlar. İktisaden inkişaf etmiş ülkelerde dahi müteşebbisler bugünkü bilgi ve tecrübelerini pahalya kazanmışlardır. Bu tecrübe uzun bir zamanın mahsulü olup onlarca adeta bir itiyat haline gelmiş, sevkitabilerine sinmiştir. Buralarda müteşebbisler istihsal faktörlerini daima değişen bir terkip tarzına tâbi tutmuşlar; *Schumpeter*'in iktisadî inkişafta büyük rolü bulunduğuna işaret ettiği gibi «Innovation» ların müsebbibi olmuşlardır. Geri ülkelerdeki müteşebbislerin bilgi tecrübeleri diğerlerine nisbetle geridir. Bundan başka bu memleketlerdeki münferit müteşebbislerin zaman tercihleri «Time Preference» ile inkişafın gerektirdiği yatırımların zaman buudu arasında fark mevcuttur. Bu noktanın izahı için biraz geriye dönelim. Geri ülkelerde ekonomi sùyelerinin psikolojik temayüllerinin bu memleketlerin iktisadî kalkınmaları üzerinde tesir icra ettiğini belirtmiş ve müstehliklerle müteşebbislerin zaman tercihlerindeki zayıflığın kalkınmayı geciktirdiğine temas etmiştik. Kapital tehzatının diğer istihsal âmillere nisbetle kıt bulunduğu ekonomilerde, sermaye terakümü inkişafın zarurî şartıdır. Bu ise bir taraftan tasarruf diğer taraftan uzun vadeli yatırımların artışına bağlıdır. Halbuki buna en ziyade muhtaç olan geri ülkelerde müstehliklerin zaman tercihleri istihlâki arttırarak tasarrufu azaltmakta, müteşebbislerin zaman tercihi ise uzun vadeli yatırımları imkânsız kılmaktadır. Bu ülkelerdeki yatırımlar ekseriya müstehlike yakın ve kısa bir müddet zarfında kolayca semere veren cinstendirler. Bu husus, *Adler*'in tahliline uyularak sübjektif (psikolojik) faktörlerle izah edilebildiği gibi; kanaatimizce buna objektif âmillerin de ilâvesi icabeder. Zira iktisadî inkişaf yarışında geri kalmış bulunan ülkelerde istihlâke yakın endüstriler gelişmiştir. İstihlâk ihtiyaçları ile yakından temasta bulunan müteşebbisler inkişaf için gerekli zaman tercihine sahip bulunmayacaklardır.

Bu ülkelerde kapitalin marjinal prodüktivitesinin düşüklüğü ve müteşebbislerin kâfi bir ehliyete sahip bulunmamaları gibi âmillerin yanında yatırıma tesir eden faktörleri şöyle sıralayabiliriz. Emek prodüktivitesi ve ücret seviyesi, fiyat ve masraflar, faiz haddi, rekabet derecesi ve gelirin inkisamı.

Emeğin vasıflılık derecesi ve ücret seviyesi : Geri ülkelerde emeğin vasıflılık derecesi düşüktür. Kültür noksanı, talim ve terbiye kifayetsizliği

emeğin vasıflılık derecesine tesir eden âmillerdendir. Bu ise emekle kombine edilen diğer istihsal faktörlerinin hususiyle kapitalin prodüktivitesini düşürmektedir. Ücret seviyesine gelince; geri ülkelerde ücret seviyesi düşüktür. Bunun karşısında şöyle düşünülebilir: ücret bir masraf unsurudur, düşük bulunması masrafları azaltmakla yatırımları teşvik eder. Bu mümkün olmakla beraber bu ülkelerde emeğin prodüktivitesindeki düşüklük, istihsalin strüktürü bu imkânı azaltır. Geri ülkelerde emek - ücret ve yatırım münasebetlerini iki cepheli olmak üzere tetkik edersek ücret düşüşünün talep cephesinde zayıflama meydana getirmek suretiyle yatırım saiklerini zayıflatacağı düşünülebilir. Geri ülkelerde yatırımlar geniş mikyasta uyarılmış (induced) [14] faktörlerin tesiri altındadır. Bu sebeple ücret seviyesi işçinin alım kabiliyeti yatırımlar üzerinde bâriz tesirler icra eder. Bu bakımdan iki cepheli bir tesire sahip bulunan ücret seviyesinin yatırımlar üzerindeki kat'î tesirini tâyin etmenin güçlüğüne belirtmekle beraber diyebiliriz ki, geri ülkelerde ücret seviyesindeki düşüklük çok defa emek - kapital nisbetinin birinci lehinde bulunmasına sebep olagelmıştır. Netice itibariyle, ücret ve yatırım münasebetleri etrafındaki umumî ve teorik mülâhazamıza uyarak diyebiliriz ki : gerçi ülkelerde yatırımlara tesir eden diğer âmiller müsait kabul olunmak kaydıyla ücret seviyesi ve emek prodüktivitesi arasındaki nisbet yatırımları tâyin eden âmillerden birini teşkil eder. Geri ülkelerde masraf artışı ve fiyat seviyesi ile yatırımlar arasındaki münasebetlerin tetkiki, bu memleketlerde yatırım şanslarına tesir eden şartların tâyini bakımından zarurî görülmektedir. Bundan evvelki kısımlarda belirtildiği gibi kapitalin marjinal prodüktivitesi, kapital mallarının cari arz fiyatı ile yatırımdan umulan randumana bağlıdır. Bu bakımdan yatırımlar cari fiyat seviyesi ile yakından alâkalıdırlar. Geri ülkelerde kapital mallarının arz fiyatlarındaki yükseklik yatırımlar üzerinde menfi bir tesire sahip bulunmakta iseler de mamuller, istihlâk meylinin yüksekliği ve arz elâstikliğinin zayıflığı yüzünden yüksek fiyat temin edebilmektedirler. Bu sebeple yatırımların teşvik edilebileceğini kabul etsek bile mecmu talep seviyesi çeşitli endüstriler arasında muvazenede bir inkişafa bağlıdır. İstihsal artışı ve masraflar arasındaki münasebet geri ülkelerin iktisadî gelişmelerini önliyen başlıca âmiller arasında yer alır. İktisadî inkişaf, bilindiği gibi, bir hadden sonra masraf artışını mucip olmaktadır [15]. Geri ülkelerde teknik seviye ve işletme rasyonali-

[14] Geri ülkelerde otonom ve uyarılmış yatırım faktörlerinin tesirleri ileride incelenecektir. Burada yalnız şunu söylemekle iktifa edelim ki, geri ülkelerde istihşâl strüktürü istihşâle yakın safhalara yayılmış bulunmaktadır. Bu ise, istihlâk malları talebi ile yakından ilgili bulunduğundan yatırımlar otonom âmillerden ziyade uyarılmış faktörlerin tesiri altında bulunmaktadır.

[15] Bunun sebeplerini evvelki kısımlarda belirttiğimiz cihetle burada ayrıca temas etmiyeceğiz.

zasyonu kifayetsiz, müteşebbisler tecrübesiz ve noksan bilgili oldukları cihetle istihsal artışı daima masraf artışı ile beraber bulunmaktadır.

Faiz bir masraf unsuru olmak itibariyle yatırımın kârlılığına tesir eden âmillerden biridir. *Lachmann* [16] bu hususu teyiden istihsal masrafları ile yatırımlar arasındaki münasebetlere tahsis ettiği makalesinde şöyle demektedir : «Masraf artışı umumiyetle yatırımlara mâni sebepler meyanında yer almaktadır. İktisadi inkişafı geciken memleketlerde yatırımın kârlılığı azdır. Zira bu ülkelerde emeğin prodüktivitesi düşük ve teknik bilgi zayıftır. Bütün bunların neticesi olarak bu ülkelerde masraf artışı yatırımları güçleştiren sebepler arasında yer alır.» Bu ifadeler de teyit ediyor ki, carî istihsal masraflarındaki artış kapitalin marjinal prodüktivitesini binnetice yatırımın kârlılığını azaltmaktadır. Faiz haddi geri ülkelerde yatırımlar için, müsait bir zemi nhazırliyyacak seviyeye düşmemektedirler. Bu ülkelerin çoğunda siyasi emniyetsizlik likidite durumu üzerinde tesir icra ettiği gibi bankalar faiz haddi üzerinde arzu-lanan tesiri icra edecek bir politikaya, bir prensibe sahip bulunmamaktadırlar. Bu ülkelerde kredi arzı veya ikraz olunabilir fonların kifayetsiz bulunmasına mukabil talep oldukça kuvvetlidir. Bu sebeplerle faiz bu ülkelerde yüksektir.

Bundan başka geri ülkelerde para arızını arttırmak suretiyle faiz haddinde devamlı ve bâriz bir düşüş sağlamak pek mümkün görülememektedir. Para arzı nihayet kredi arz ve talebinin vüsati ile hudutlandırılır. Bu hususu aydınlatmak için *F. Modigliani*'nin [17] şu ifadelerini aynen nakletmek yerinde olur :

Faiz haddi para arz ve talebine göre mi yoksa tasarruf meyli «propensity to save» ve yatırım isteği «propensity to invest» gibi reel faktörlere mi tâbidir? Bu aşağı yukarı balık fiyatları günlük arz ve talebe mi yoksa yıllık arz otalaması ile yıllık talep ortalamasına göre mi taayyün eder? sorusuna benzer. Faiz haddinin para arz ve talebine göre tâyin olduğu kabul olunmakla beraber bu netice itibariyle uzun müddetli âmillerin tesiri altında bulunmaktadır. Yine günlük balık fiyatları meselesine gelelim. Günlük balık fiyatları günlük balık avı ile tâyin olunur. Fakat bu fiyatlar neden muayyen bir fiyat seviyesinin etrafında dolaşır da faraza bunun 10 - 15 misline çıkmaz. Çıkamaz zira bu dahi uzun müddetli âmillerin tesiri altındadır. Bu şartlar ise: av sahasının verimliliğine, balıkçı adedine ve sahip buldukları teçhizatın miktar ve nev'ine bağlıdır.

[16] *L. M. Lachmann*: Investment and The Cost of Production. (The American Economic Review, Vol: XXVIII.).

[17] *Franco Modigliani*: Liquidity Preference and The Theory of Money (Money Trade and Economic Growth: 1952).

Günlük para arzı ve talebi Birleşik Amerika ve İngiltere gibi vasi istihlal teşhizatına ve yüksek tasarruf meyline sahip bulunan ülkelerde faiz haddinin neden % 2 - 3 civarında bulunduğunu, buna mukabil iktisadî inkişafıta geri kalmış nisbeten fakir ülkelerde bu haddin neden % 5 - 6 ya yakın bulunduğunu izah edemez. Bu memleketlerde para arzı kifayetsiz midir? Hayır. Bunun sebebini daha köklü âmillered aramak lâzımdır. Bunu tasarruf meyline ve yatırım isteğine tesir eden teknolojik ve psikolojik âmillerde aramak lâzımdır.

F. Modigliani'nin bu ifadesinden de anlaşıldığı gibi geri ülkelerde faiz haddi yüksektir. Yüksek faiz haddi ise yatırımlar üzerinde menfi bir tesir icra etmekten, geri ülkelerin kalkınmalarını geciktirmekten başka bir tesir icra etmemektedir. Geri ülkelerde fiyat ve masrafların, emek prodüktivitesi, ücret seviyesi ve faiz haddinin yatırımlar üzerindeki tesirini kısaca tetkik ettikten sonra buna ilâveten rekabet serbestisinin yatırımlar üzerindeki tesirlerini araştıralım. İktisadî inkişafı gecikmiş ülkelerin çoğunda rekabet serbestisini takyid eden kanunî sebepler mevcut bulunmasa bile buralarda 19 uncu asrın inkişafı boyunca garpta müşahede edilen anlamda bir rekabet mevcut değildir. Bunun sebeplerini araştırmak mevzuun biraz dışına çıkmayı icabettireceğinden neticelerini tetkikle iktifa edelim. Bilindiği gibi rekabet noksanı bir taraftan rantabl bir istihlal sahasında yeni teşebbüslerin zuhurunu güçleştirir, diğer taraftan teknik terakkilerin endüstriye tatbik imkânlarını zayıflatır. Serbest rekabet neticesinde düşen fiyatlar bir taraftan müstehlik piyasasını genişletmekte, diğer taraftan (endüstrileri mevcutsa) istihlal mallarının fiyatlarını da düşürmektedir. Rekabet sayesinde temin olunan ucuzluk ve istihlâki arttırmak ve yatırım masraflarını azaltmakla, yatırımları çoğaltabilir. Aynı mevzua temas eden *H. S. Perloff* [18] serbest rekabeti takyid eden monopolist faaliyetin önlenmesini tavsiye etmekte ve geri ülkelerde müşahede olunan natamam rekabetin bu ülkelerin inkişafına mâni teşkil ettiğini belirtmektedir. *Perloff*'a göre bu ülkelerde çeşitli âmillerin tesiri altında bulunmak üzere teessüs eder. Bu hal teknik terakkilerin, yeni istihlal metodlarının endüstriye tatbiki gibi geri ülkelerin inkişafı için lüzumlu şartların tahakkukuna imkân vermez.

Geri ülkelerde yatırımlara tesir eden bu âmillerin zikrinden sonra bu kısmın başlarında zikrettiğimiz «ülkelerin sahip bulunduğu toprakların zenginliği, coğrafi mevkii, tabii şartlar gibi fizik faktörler» bakımından iktisadî inkişafıta geri kalan ülkeleri iki kısma ayırmak icabeder. Geri

[18] *Harvey S. Perloff*: Elements in a Full Employment Program: (Income, employment and Public Policy).

kalmış ülkelerden bazıları (Cenubî Amerika devletlerinden bir kısmı) tabii zenginliğe, müsait iklim şartlarına sahiptirler. Bunun dışında kalan ülkelerin büyük bir kısmı tabii kaynaklar ve iklim şartları bakımından müsait durumda bulunmamaktadırlar. Bu, *Rodenstein - Rodan* Şarkın Endüstrileşmesi «*Problems of Industrialisation of East*» isimli eserinde temas ettiği uzun ve ayrı bir tetkik mevzuudur. Burada bu iki gruba dahil ülkelerin durumunu uzun uzun tetkike imkân mevcut bulunmadığı cihetle şu hususu belirtmekle iktifa edelim ki, geri ülkelerin iktisadî gelişmelerinde tabii servetleri itibariyle gayri müsait durumda bulunanlar için bu hal bir hendikap teşkil etmektedir. Bugün iktisaden gelişmiş bulunan ülkelerin sınılaşma tarihleri tetkik edilecek olursa bunda sahip oldukları tabii servetlerin büyük rol oynadığı görülür. Bilfarz Birleşik Amerikanın iktisadî inkişaf tarihi tetkik edilecek olursa, burada diğer tabii kaynaklar meyanında ormanları zikredebiliriz. *Zimmermann* [19] ve *Greely*'ye [20] göre Birleşik Amerika tarihinde bâkir ormanların merhametsizce istismar edildiği görülmüştür. Bu orman servetlerinin tahribini ifade etmekle beraber Amerikanın gelişmesinde büyük rolü olmuştur. Böylece bilhassa şark ülkelerinin gelişmesi, tabii servetlerin kifayetsizliği bakımından ayrıca tetkiki icabeden bir mevzudur. Tabii servetlerin kifayetsizliği, buna maruz bulunan ülkelerde yatırım şanslarını azaltmâkla esasen zayıf bulunan inkişaf imkânlarını büsbütün güçleştirmektedir. Geri ülkelerde yatırıma elverişli fonların tahassülü ile yatırım şansları hakkında kısa izahatımızı takiben bu ülkelerde gelir artışını önliyen âmillerin toplu ve teorik bir tahlilini yapmak gerekir.

IV

Bilindiği gibi gelir, istihlâk ve yatırımdan müteşekkildir. Geri ülkelerde marjinal istihlâk meyli kuvvetli bulunmakla beraber netice itibariyle gelirin bir fonksiyonu olduğundan yatırımlara bağlı bulunmaktadır. Yatırım şansları ise yukarıda belirtilen sebeplerle pek kuvvetli değildir. İstihlâkle yatırım arasındaki karşılıklı tesirlere gelince geri ülkelerde bu bilhassa bârizdir. Zira burada yatırımlar geniş mikyasta uyarılmış (induced) bir karaktere sahiptir. Zira burada endüstri istihlâke yakın mertebelerde yayılmış bir durumda olduğundan yatırımlar istihlâkle ve binnetice gelir tahavvülleriyle yakından alâkalıdır. Buna mukabil otonom yatırım faktörleri zayıf bir tesir icra ederler. Biraz evvel belirtil-

[19] *Erich W. Zimmermann*: *World Resources and Industries*.

[20] *W. B. Greely*: *The Relation of Geography to Timber Supply* «*Economic Geography*».

diği gibi bu ülkelerde endüstrilerin büyük bir kısmının istihlâk sanayiinden ibaret bulunması ve müteşebbis zihniyeti, müteşebbislerin zaman tercihlerinin zayıflığı, gelir seviyesi ile ilgili bulunmayan ve yakın istikbalde vereceği semere düşünülmeden yapılan otonom yatırımları azalmaktadır. *Nurkse*'ye göre : Hükümet tarafından temin olunup yatırıma tahsis olunan istikrazlar otonom karakterde yatırım artışına vesile olurlar; zira bu çeşit yatırımlar iç pazarın vüs'atinden, talep seviyesinden müstakildir. Hususî yatırımlar ise uyarılmıştır; zira bunlar iç talep seviyesi ile pazarların vüs'ati ile yakından alâkalıdır. Bu sebeptendir ki iç talepler izayif olan ülkelerde yatırımlar umumiyetle talebin kuvvetli bulunduğu ihracat endüstrileri, ihracat endüstrileri, ihracat malları istihsalı sahasında yapılmaktadır [21]. Bu ise ülkenin dış ticarete bağıtlık derecesine ve dış pazar şartlarına tâbidir. Otonom yatırımların zayıflığı bulunduğu bu ülkelerde, iktisadî inkişafı uyarılmış yatırımlar sürüklüyecektir. Bu da evvelce işaret olunduğu gibi iç pazarın vüs'atine ve çeşitli endüstriler arasındaki ahenge bağlıdır. İç pazarların vüs'ati ve mecmu alım kudreti nazara alındığı takdirde bu ülkelerde uyarılmış yatırımların dahi pek kuvvetli bulunduğu iddia olunamaz. Bundan başka buralarda yatırımların nihaî gelir artışı üzerindeki tesirleri de pek kuvvetli değildir. Yatırım artışı neticesinde gelirlerin bir katsayı nisbetinde çoğaldığı malûmdur. Marjinal istihlâk meyline göre taayyün eden katsayının «Müльтиplier» in geri ülkelerde kuvvetli bulunduğu zannedilebilirse de bunun tesiri netice itibariyle arz elâstikiyetine bağlıdır. Geri ülkelerde arz elâstikiyeti kuvvetli bulunmadığından Müльтиplier gelirleri arttırma hususunda kuvvetli bir tesir icra etmeyecektir. Pek kuvvetli bulunmayan gelir artışı, büyük mikyasta uyarılmış bir «induced» karaktere sahip bulunan yatırımlar üzerinde tatminkâr bir tesir icra edememektedir. Bunun neticesi olarak diyebiliriz ki: geri ülkelerde müльтиplier ve acceleration'un karşılıklı tesirlerinden doğan «Leverage Effect» büyük olmıyan bir kıymete sahiptir. Ayrıca şunu da hatırlatalım ki, otonom faktörlerin tesiri bulunmaksızın müльтиplier ve acceleration karşılıklı tesirleri itibariyle millî gelir artışında arz olunan inkişafı sağlayacak bir rol oynyamazlar. Geri ülkelerin iktisadî inkişaflarının başlıca dâvalarından biri otonom yatırımların kifayetsizliğidir. Bu olmaksızın ekonomik bünyenin kendi içinden «endogen» doğan karşılıklı tesirleri inkişafı kılamaz. Bu ülkelerde otonom karaktere sahip

[21] Bazı ihraç malları sahasında yapılan dış yatırımların mahiyeti yukarıda zikrolunanlardan biraz farklıdır. Kauçuk ve petrol sahasında yapılan mücadele ve bugünkü uranyum dâvası siyasî - ekonomik bir karakter taşır. Bu sahada yapılan beynelmîlî yatırımlar siyasî sâiklerî de taşıdıklarından yalnız ekonomik zâviyeden müfalea edilemezler.

bulunmaları itibariyle devlet yatırımları bilhassa zarurîdir. Ferdî yatırımlar evvelce belirtilen sebepler dolayısıyla istihâke yakın endüstrilere tahsis olunmaktadır. Otonom yatırım artışı ile bir taraftan gelir artışı hızlandırılmış diğer taraftan istihsalin strüktürü istihlâke yakın bulunan alçak mertebelerden «low stages» istihlâke uzak yüksek mertebelere «High Stages» kaymak suretiyle endüstrileşmeyi mümkün kılacaktır. Bu ise netice itibariyle gelirin istihlâkle tasarrufa bölünüşü tarzına bağlıdır. Reel bir tasarruf olmaksızın yatırımların para monüpülasyonları veya dış istikrazlarla devamlı olarak artışına mâni sebepler mevcuttur. Bundan da anlaşılıyor ki, gelirin istihlâkle yatırıma (tasarruf) bölünüşü ve yatırımların iki cepheli karakteri [22], geri ülkelerin iktisadî inkişafı ile ilgili tahliller de bilhassa ehemmiyet kazanır. İktisaden inkişaf etmiş bulunan ülkelerde efektif talep kifayetsizliği ve buna mukabil aşırı bir prodüktif kapasitenin mevcudiyeti karşısında yavaş kapitalleşme ve istihlâk meylinin artırılması bir tedavi çaresi olarak ileri sürülmüştü. Bunu tavsiye eden *Keynes* olgunlaşmış ekonomileri «Matured economy» nazara almakta idi. İktisaden inkişaf edememiş ülkelerde ise bunun tam aksine bir iktisat politikasının takibi zarurîdir. Hızlı kapitalleşme ve istihlâk meylinin azaltılması halinde kapital artışının gelir artışına nisbeti çoğalmış, kapital teşekkülü hızlanmış olur. *Harrod*'un hazırladığı bir formüle göre K, kapital teçhizatı miktarını, Y ise gelir seviyesini gösterdiği takdirde kapital artışının gelir artışına nisbeti $\frac{\Delta K}{\Delta Y}$ formülü ile ifade olunur ki buna

kapital koefisyamı «Capital Coefficient» denilmektedir.

Buna nazaran istihsalin yıllık artış haddi g ve marjinal kapital koefisyamı da e ile gösterildiği takdirde g. e istihsalin (gelirin) yatırıma tahsis olunan kısmını gösterir. Böylece $g. e = \frac{I}{Y}$ olur. Burada I yatırımları göstermektedir. Bu ise netice itibariyle tasarrufun gelire olan nisbetine bağlıdır. S/Y formülü ile ifade olunan gelirin tasarrufa nisbeti prensip itibariyle yatırım ve kapital teşekkülü haddini tâyin eden âmillerden biri olur. Tekrar hatırlayalım ki, geri ülkelerde iktisadî inkişafın zarurî şartı olan otonom yatırımlar kifayetsizdir. Bu çeşit yatırımların artışı hususunda *Harrod* :

- 1 -- Emek prodüktivitesinin arttırılmasını,
- 2 — Nüfus artışını,
- 3 — Teknolojik inkişafı, zarurî görür. Emek prodüktivitesi ile yatırım arasındaki münasebetlere evvelce temas olduğundan burada

[22] Yatırımın iki cepheli karakteri; İktisat Fakültesi Mecmuası, sayı: ...

ayrıca bu mevzua temas etmiyeceğiz. Nüfus artışına gelince, bilhassa geri ülkelerde görülen sür'atli nüfus artışı, nüfus başına, «percapita» isabet eden kapital miktarı artışını mümkün kılamamaktadır. Teknik seviye itibariyle geri ülkeler zayıf bir durumda bulunmaktadır. Endüstrinin her kolunda ve istihsalin bütün safhalarında teknik seviye zayıftır. Nüfus artışı haddinin otonom yatırımlarda oynadığı rolü bir tarafa bırakırsak teknik seviye ve emek prodüktivitesinin zayıflığı yatırım şanslarını azalttığı görülür. Bu sebeple vukua gelen otonom yatırım kıtlığı bu ülkelerin iktisadî inkişafını güçleştiren başlıca âmillerden biridir. *Hansen*'in işaret ettiği gibi otonom yatırımlar olmaksızın iktisadî gelişme sağlanamaz. Zira iktisadî inkişafa hakikî dinamizmi veren otonom yatırım faktörleri değişmedikleri takdirde ekonomide statik bir muvazene teessüs etmektedir. Gerçi *Harrod*, kısa müddetler zarfında otonom kabul olunan yatırımların, uzun müddetler nazara alındığı takdirde uyarılmış «induced» olabileceklerini iddia etmişti. Fakat *Hansen* bunu reddetmekte ve «teknik terakkiler ve bunların endüstriye tatbiki otonom yatırım haddini ve aynı zamanda marjinal kapital koejisyonusunu «*Marjinal Capital Coefficient*» yani accelerator'u tâyin edecektir» demektedir. Bu bakımdan otonom faktörlerin geri ülkelerdeki rolü bir taraftan otonom yatırımları arttırmak ve diğer taraftan accelerator'e tesir olacaktır. Bu ise kapital koefisyanını arttırmakla gelirin daha büyük bir kısmının sermaye teşekkülüne tahsisini mümkün kılar. Fakat bir memlekette uzun müddetli yatırımlar kısmen yatırım talebinin elâstikiyetine ve kısmen de kapital unsurlarının arz fiyatındaki elâstikiyete bağlıdır. Yatırım talebi eâstikiyeti kapitalin marjinal prodüktivitesindeki değişmelere, bu ise, a — Çeşitli endüstrilerde teknik seviyeye, b — Kapital stoklarının emek ve tabii kaynaklara olan nisbetine bağlıdır. Buna göre geri ülkelerde kapitalin marjinal prodüktivite elâstikiyetinin kapitalin emek ve tabii servetlere nisbetle kıt bulunması bakımından müsaait olduğu farzedilebilir. Fakat emeğin sadece miktarı değil, vasıflılığı prodüktivitesinde rol oynamaktadır, bu bakımdan geri ülkeler pek şanslı bir durumda bulunmadıkları gibi tabii kaynakların bolluğu bakımından da müsaait bir durumda olmaları dahi vardır. Bilindiği gibi şarkın iktisadî inkişafıta geri kalmış ülkelerinin çoğunda tabii kaynaklarda bir kıtlık müşahede olunur. *D. Hamberg* [23] geri ülkelerdeki yatırım şanslarının fazla bulunduğunu nazara alarak buralarda 19uncu asırda Birleşik Amerikada müşahede olunan Hummalı yatırımların «Investment Boom» yeniden yaşanabileceğini iddia etmektedir. Kanaatimizce bu imkânsızdır. Zira geri ülkelerde a — Zihniyet, Birleşik Amerikada 19uncu asırda cari

[23] *D. Hamberg: Business Cycles, New-York 1951.*

olandan farklıdır, b — Birleşik Amerika o devirde dünyanın muhtelif yerlerinden göç eden enerjik, avantürve ve teşebbüs zihniyeti canlı bir nüfusu barındırıyordu. c — İlk devirlerde istismar olunan tabii kaynaklar müsait bulunmakta idi. Buna mukabil geri ülkelerde yatırım şanslarını azaltan âmiller şunlardır :

a — İktisaden geri kalmış ülkelerin çoğunda zihniyet fakirlik ve yoksulluğu tevekkülle karşılamaya müsaittir. Ataletten ve bu zihniyetten vazgeçip garp felsefesine dönüş bu ülkelerin kalkınmaları için gerekli şartlardan en mühimini sağlamış olur.

b — İstihsalde randıman düşüktür.

c — Tabii servetler (geri ülkelerin çoğunda) kıttır.

d — İşçi vasıflı değildir, prodüktivitesi düşüktür.

e — Teknolojik durum iktisadi gelişmeyi sağlayamamaktadır.

Netice itibariyle diyebiliriz ki iktisaden inkişaf etmemiş bulunan ülkelerde iktisadi inkişaf gelir artışına bağlıdır. Gelir, istihlâk ve yatırımlardan tereküp ettiğine göre marjinal istihlâk meyli kuvvetli bulunan ülkelerde geliri terkip eden unsurlardan birinin müsait bulunmasının gelir artışına medar olacağı zannedilebilirse de bu kanaat, diğer bir mürekkip, yatırımın, gelirler üzerindeki rolünün hakkıyla incelenmesinden ileri gelir. Zira kısa bir zaman devresi zarfında gelir müvellidi olan yatırımlar uzun bir zaman zarfında istihsal kapasitesini arttırmaktadırlar. Bu sebeple devamlı istihlâk artışı ile iktisadi inkişaf sağlanamayacak zira arz ve talep muvazenesi bozulacaktır. İstihlâk artışı değişmeyen istihsal kapasitesi karşısında menfi yatırıma «disinvestment» sebep olur. Bu sebeple istihlâkle yatırım arasında inkişaf için gerekli optimal bir nisbetin mevcudiyeti şarttır. Bu nisbet ekonomik sistemlere, ülkelerin iktisadi olgunluk derecesine göre değişir. İktisadi olgunluğa «Economic Maturity» ulaşmış olan ülkelerde tasarruf meyli kuvvetli bulunduğundan istihlâki arttırmaya matuf tedbirler yatırıma elverişli fonların inkişaf için gerekli seviyenin altına düşmesine sebep olmaz. Bu sebeple kapital teşhizatı miktarı bakımından müsait bir durumda bulunan zengin ülkelerde mevcut teşhizatın istimali ve kapital artışı için efektif talebin kuvvetlendirilmesi zarureti mevcuttur. Bu ülkelerde efektif talebi yatırımlar vasıtasıyla artırma gayreti prodüktif kapasiteyi de arttıracığından arz ve talep muvazenesini düzeltmeyecektir. Geri ülkelerde kapital teşekkülü fertle cemiyetin akibetini birleştirerek her ikisinin de tutumluluğunu icabettirmektedir. Fakat bu ülkelerde aşırı istihlâk meylinin azaltılması ve bu yoldan tasarrufun çoğaltılması, yatırıma elverişli fonları sağlamakla beraber, bu fonların yatırıma inkilâbı ve nihayet yatırım artışının istihsal kapasitesi

artışına sebep olup olamayacağı meselesini ortaya çıkarır. Bunun cevabını *Evsey Domar* [24] vermektedir. Bu müellife göre istihsal kapasitesinin artışı kapital terakümün yanında işçi artış haddine, işçilerin vasıflılık derecelerine, kültür seviyesine, yetiştirme şartlarına, tabii servetlerin miktar ve terkiğine, teknik inkişaf derecesine bağlıdır. Şu halde geri ülkelerin iktisadî inkişafı istihlâk - yatırım münasebetlerinin yanında yukarıdaki âmillerin müştereken icra ettikleri tesirlere tâbidir.

[24] *Evsey D. Domar*: The Theoretical Analysis of Economic Growth. (The American Economic Review, 1952, Vol: XIII.).